

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Henk Tijssen, *De dominee van de NSB. Boissevain en zijn gang van de Nederlandse Hervormde Kerk naar het Nationaal Socialisme* (Kampen: Omniboek, 2009, 175 blz., ISBN 978 90 5977 433 9).

Nederlander en bevlogen nationaalsocialist in bezettingstijd: voor veel historici een ongemakkelijke combinatie. De laatste tijd is de aandacht voor de ideologische basis van Europese fascistten echter toegenomen. Langzamerhand beginnen ook de hiaten in de geschiedschrijving van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) zich op te vullen. Binnen de NSB bestond er een groep hervormde predikanten die zich ijverig voor het nationaalsocialisme inzette. Henk Tijssen schreef over één van deze hervormde dominees, dr. Wilhelm Theodor Boissevain, een biografische studie, gericht op de theologische en ideologische ontwikkeling van het denken van Boissevain. Hij is geïntrigeerd door de vraag hoe de zijns inziens goede bedoelingen van de dominee zo verkeerd hebben kunnen uitpakken.

De auteur begint met de geschiedenis van de Hervormde Kerk en de rol van Boissevain hierin. De biografie toont dat het christendom en het Nederlandse nationaalsocialisme in een persoon sterk met elkaar verweven konden zijn. Boissevain ijverde voor hervormingen, eerst binnen de kerk en later binnen de staat. Hij verzette zich tegen de versplintering van kerk en samenleving, tegen de 'sovereiniteit in eigen kring' van Abraham Kuyper. In zijn proefschrift aan de Universiteit Leiden pleitte Boissevain voor eenheid binnen de Hervormde Kerk en tegen de verzuiling. Als een van de oplossingen zag de dominee de invoering van het ambt van bisschop. Zijn voorkeur voor eenheid en een sterke leider zou later leiden tot zijn toetreding tot de NSB.

Tijssen gaat uitgebreid in op de precieze inhoud van de theologische theorieën van dominee Boissevain. Het streven van Boissevain naar hervormingen binnen de kerk mislukte: hij greep naast het kerkelijk hoogleraarschap in Leiden, waardoor zijn frustratie groeide. Ondertussen verliep zijn persoonlijke leven eveneens stroef, zijn huwelijk met een remonstrantse vrouw liep uit in een echtscheiding. Volgens Tijssen leidde het onvervulde verlangen naar reformatie van de kerk bij dominee Boissevain uiteindelijk naar het streven tot regeneratie van het volk en de hervorming van de staat, ideeën die aansloten bij het gedachtegoed van de NSB. Bovendien was Boissevain al vroeg antidemocratisch en vertoonde hij antisemitische trekjes.

Door een combinatie van idealisme en rancune sloot hij zich in 1935 aan bij de NSB, waarna hij steeds verder radicaliseerde.

In het laatste deel behandelt de auteur de rol die Boissevain binnen de NSB heeft gespeeld. Samen met de Amsterdamse charismatische dominee Ekering legde Boissevain de theologische fundering van het nationaalsocialisme in Nederland. Beiden waren actief in de Orde van Getuigen van Christus – een protestants verlengstuk van de NSB. De biografie laat zien dat de bijdrage die Boissevain aan de NSB heeft geleverd vooral theoretisch was, terwijl Ekering nodig was om de gedachten van Boissevain voor een groot publiek te vertalen. De rol van Boissevain buiten de NSB was beperkt, hij ging nauwelijks nog naar vergaderingen van de kerkenraad en zijn diensten werden slecht bezocht. Gedurende de oorlog maakte de antikerkelijke politiek van de Duitse bezetter het de kerken immers steeds lastiger. Wel kreeg Boissevain binnen de NSB steeds meer functies te vervullen: hij onderhield persoonlijke contacten met zowel Mussert als Rost van Tonningen, en op 21 januari 1944 benoemde Mussert Boissevain tot persoonlijk adviseur. Boissevain is nooit berecht. Op 23 maart 1945 viel Boissevain van de trap van het gemeentehuis, waarna hij op 19 mei aan zijn verwondingen overleed.

De waarde van deze biografische studie ligt in het wijzen op het verband tussen christelijk denken en het nationaalsocialisme in Nederland. Het minutieus volgen van het radicaliserende gedachtegoed van Boissevain leidt tot meer aandacht voor de ideologische ontwikkeling van het Nederlandse nationaalsocialisme. Bij dominee Boissevain was zijn nationaalsocialistische overtuiging een consequente uitwerking van zijn ideeën over de hervormingen van de kerk. Bovendien laat deze studie zien dat een deel van de nationaalsocialistische beweging in Nederland – in tegenstelling tot in Duitsland – op de kerk gericht was. Het uitgangspunt van de biografie – hoe de goede bedoelingen van Boissevain tot een verkeerde afloop hebben geleid – is daarbij mijn inziens ondergeschikt. Dat leidt namelijk af van waar het boek werkelijk om draait: hoe een kerkhervormer zich tot nationaalsocialist ontwikkelde.

Josje Damsma, Universiteit van Amsterdam

Webrecensie BMGN 126:2 (2011)

Tuik, J., *Een bijzonder energiek ondernemer. Rento Wolter Hendrik Hofstede Crull (1863-1938). Pionier van de elektriciteitsvoorziening in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers, 2009, 144 blz., ISBN 978 90 5730 640 2).

Het boek bevat zestien artikelen, die oorspronkelijk geschreven zijn voor het blad van het Twents Techniekmuseum. Voor deze publicatie zijn ze nog eens geredigeerd en zijn veel illustraties toegevoegd. Het resultaat is een zeer leesbaar en bekijkbaar boek geworden dat een groot publiek zal aanspreken. Toch vind ik het jammer dat het in deze vorm is gepubliceerd. Die afzonderlijke verhalen hadden we immers al. Het zou beter geweest zijn als die geassembleerd waren tot een gedegen biografie van deze opmerkelijke pionier van de Nederlandse elektrotechniek, de grondlegger van de Hengelosche Electriche en Mechanische Apparaten Fabriek (HEEMAF) c.q. Hollandse Signaal en de bouwer en exploitant van elektriciteitscentrales. Die biografie lijkt me alleszins gerechtvaardigd. Natuurlijk is over Hofstede Crull al het nodige bekend, maar de door Tuik geschreven stukjes laten zien dat er nog veel meer interessants over hem te vertellen is. Zo is er het verhaal van zijn doortastende moeder, die hem, geboren als Rento Klaas Crull, via aanvragen tot naamsverandering optuigde met de voornamen van zijn overleden vader, Wolter Hendrik, en met de laatste voornaam van zijn grootvader, Hofstede, die als achternaam werd gebruikt, net als bij de verwante Hofstede de Groot.

En vervolgens is er het verhaal van zijn opleiding, aan Duitse hogescholen, dat zeker verder onderzoek verdient, omdat hij daar vele groten uit de elektriciteits-wereld heeft ontmoet. Beide verhalen staan in het tweede hoofdstuk, 'Een leven vol spanning' waarin hij ook nog, in 1897, een partnerschap aangaat met werktuigbouwkundig ingenieur Willem Willink, in 1908 de HEEMAF opricht waar hij in 1919 met ruzie vertrekt. *En passant* trouwt hij en krijgt vier dochters. Hofstede Crull overlijdt in 1938. Interessante elementen in de verschillende teksten zijn de goede relaties van Hofstede Crull met belangrijke Twentse ondernemers, zoals leden van de familie Spanjaard in Borne en van de familie Stork in Hengelo, waarbij geholpen zal hebben dat zijn compagnon Willink uit een textielfamilie stamde. De steun die de firma van deze ondernemers kreeg, leidde er mede toe dat het bedrijf van Hofstede Crull, van een klein bedrijf in Borne uitgroeide tot